

Vanha kaupunki tuhon valossa

Carl Jacob Gardberg ja
rakennussuojelu Turussa

Tiina Männistö-Funk

Vanhan arvo ja läsnäolo kaupunkiympäristössä joutui uudenlaiseen tarkasteluun suomalaisten kaupunkien nopean kasvun ja uudistamisen vuosikymmeninä 1950-luvulta 1970-luvulle. Turku tunnetaan esimerkkinä tämän aikakauden laajamittaisesta vanhan purkamisesta ja uudisrakentamisesta, joka lyhyessä ajassa muutti kaupungin historiallisen keskustan ilmeen ja tuhosi monia myöhemmin arvokkaina pidettyjä rakennuksia. Tässä artikkelissa perehdytään Turun tapaukseen yhden rakennussuojelua edustaneen toimijan, Carl Jacob Gardbergin kautta. Gardbergin toiminta vanhan rakennuskannan puolesta Turussa purkamisen vuosikymmeninä on esimerkki siitä, miten käsitykset rakennusperinnöstä ja rakennetuista miljöistä muokkautuivat nopeiden muutosten paineessa ja millaisiin neuvotteluihin vanhan läsnäolo kutsui kaupunkisuunnittelun ja -ympäristön eri toimijoita.

Asiasanat: kaupunkisuunnittelu, miljööt, rakennussuojelu

Johdanto

”Turun rakennusmuistojen pelastamiseksi erillinen siirtoalue paras ratkaisu” otsikoi Turun Sanomat 15.1.1957. Aiheena oli kysymys kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten kohtalosta Turussa, missä vanhan purkaminen ja uuden rakentaminen oli pääsemässä kovaan vauhtiin. Artikkelin koostui kaupungin asemakaava-arkkitehti Olavi Laisaaren kommentteista. Sanomalehti oli kysynyt häneltä mielipidettä listasta turkulaisia rakennuksia, jotka

kulttuurihistoriallisista syistä olisi syytä jättää purkamatta (TS, 15.1.1957). Listan olivat kaupungin museolautakunnan puolesta laatineet alkujaan jo vuoden 1955 lopulla Turun historiallisen museon johtaja Irja Sahlberg sekä amanuenssi Carl Jacob Gardberg (1993, s. 57–61; Lahtinen, 2013, s. 38–39).

Lista käsitti 68 rakennusta 32 tontilla kaupungin keskustassa sekä näiden lisäksi 14 kohdetta kaupungin lähialueilla (ks. Gardberg, 1993), vaikka Turun Sanomat artikkelissaan mainitsee virheellisesti listan käsittäneen yhteensä 48 kohdetta. Artikkelissa Laisaari ilmaisee kovin sanoin vastustavansa listaa ja sen edustamia suojelujatoksia:

Jos vaaditaan, että kaupungin vanha luonne on säilytettävä, että uudet rakennukset on rakennettava täysin vanhoihin sopeutuviksi ja ettei vanhoja rakennuksia saisi ollenkaan hävittää, on vaadittu samalla, ettei kehitys saa jatkua ja että ihmisen on alistuttava omien vanhojen luomiensa orjaksi [...] Tämähän on aivan päinvastoin, mitä ihminen tekee. (TS, 15.1.1957)

Laisaaren mukaan oli jo alustavallakin arvioinnilla selvää, että ainakin puolet listan taloista olisi tarpeen purkaa muun muassa katujen leventämisen takia. Loppujenkaan säilyttämiseen hän ei suhtautunut myönteisesti, koska ne eivät sopisi uusien talojen keskelle, vaan pistäisivät silmään ”kuolleina kohtina elävässä kaupungissa” (TS, 15.1.1957). Hän ehdottikin, että suojelukysymykset voitaisiin ratkaista luomalla erillinen alue, jonne siirrettäisiin vanhoja taloja ja ”jossa voitaisiin saada käsitys siitä, millainen Turku on ollut entisinä aikoina” (TS, 15.1.1957). Laisaari viittaa tässä skandinaaviseen ulkoilmamuseoiden perinteeseen vanhan säilyttäjinä ja mainitseekin esimerkkinä tanskalaisen Aarhusin, jossa sijaitsee jo 1914 perustettu siirrettyjen rakennusten kaupunginosa.

Artikkelissa käsitelty lista oli tiettävästi ensimmäinen Suomessa laadittu suojelulista ja tuli tunnetuksi toisen laatijansa mukaan ”Gardbergin listana” (Lahtinen, 2013, s. 39). Gardberg itse muisteli myöhemmin kaupunginjohtaja Kalervo Pellisen suhtautuneen listaan vihamielisesti ja syyttäneen museolautakuntaa halusta suojella puolen kaupunkia. Gardbergin arvion mukaan suojeltaviksi esitettyjen kohteiden tontit kattoivat todellisuudessa noin neljä prosenttia Turun ruutukaava-alueesta, ja lista käsitti vain osan sittemmin arvokkaiksi miellettyistä rakennuksista. Listan 68 kohteesta purettiin 26 rakennusta sen laatimista seuranneina vuosina ja vuosikymmeninä. Gardberg luonnehti monia näistä niin arvokkaiksi, ettei niitä myöhemmin vuosikymmeninä enää missään nimessä olisi hävitetty (Gardberg, 1993, s. 57–60). Keskustan rakennusten purkaminen oli kii-vaimmillaan 1950-luvun puolivälistä 1960-luvun alkuun, mutta jatkui vielä sen jälkeenkin. Käännekohtana kaupunkilaisten reagoinnissa on pidetty Hamburger Börsin purkamista, joka herätti laajaa vastustusta vuonna 1976 (Drake, 1995,

s. 91–92; Lahtinen, 2013, s. 39). Tätä ennen purkaminen sai enimmäkseen tapahtua ilman kaupunkilaisten näkyvää protestointia. Toisaalta kuitenkin esimerkiksi Turkuseura perustettiin vuonna 1957 nimenomaan reaktiona vanhan Turun silminnäkävälle katoamiselle, ja se pyrki siitä lähtien vaikuttamaan sekä yleiseen mielipiteeseen että päättäjiin purkamisen suitsimiseksi. Gardberg oli mukana seuran hallituksessa, ja seura otti toistuvasti kantaa purkamiskysymyksiin vanhan rakennuskannan puolesta (Lahtinen, 2007, s. 23, 31; 2013, s. 39).

Suojelulista ja Laisaaren reaktio siihen kuvastelevat sekä rakennussuojelukysymyksen kiistanalaisuutta että Gardbergin roolia kysymyksen esiin nostamisessa. Turun keskustan muutosta on käsitelty melko paljon sekä julkisuudessa että tutkimuksessa. Erityisesti Rauno Lahtinen on kirjoittanut laajasti Turun keskustan purkamisen historiasta. Purkamista vastustaneet toimenpiteet tunnetaan myös pääpiirteissään, mutta vähemmän on tutkittu ajattelua niiden takana. Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on se, millainen oli ajan rakennussuojelun näkökulma purkamiseen, erityisesti näkemykset siitä, mikä kaupungissa oli vanhan arvo ja miten sitä pitäisi suojella, sekä miten nämä näkemykset muuttuivat ajan myötä, miten ne suhteutuivat ajan kaupunkisuunnittelun käsityksiin ja mitä käytännön vaikutuksia niillä oli. Näitä kysymyksiä tarkastellaan tutkimalla Gardbergin suojeluajattelun muotoutumista hänen kirjoituksissaan ja muussa toiminnassaan Turun purkamisen kiivaina vuosikymmeninä 1950-luvulta 1970-luvulle. Gardbergin ajattelun kontekstiksi levittäytyy paitsi aikaisempi tutkimus suomalaisesta rakennussuojelun ja rakennusperinnön historiasta myös modernistisen kaupunkisuunnittelun ja -uudistamisen historia. Artikkelin nostaa Gardbergin kautta esiin uudella tavalla suojelunäkemyksien ja kaupunkisuunnittelun ideaalien vuoropuhelun ja keskinäisen muokkautumisen, joka näkyi ja näkyy konkreettisesti yhteisessä kaupunkitilassamme.

Lähteinä Gardbergin ajatteluun käytetään sekä hänen julkaisemiaan kirjoituksia että hänen henkilökohtaisen arkistonsa käsikirjoituksia. Olennaisena lähderyhmänä toimivat myös Gardbergin ottamat runsaslukuiset valokuvat, joita säilytetään Turun museokeskuksen valokuva-arkistossa. Suojelukysymyksiin liittyvien käsitteiden ja tavoitteiden lähestyminen nimenomaan Gardbergin ajattelun kautta on kiintoisaa paitsi hänen Turussa saamansa keskeisen roolin takia myös hänen myöhemmän uransa kannalta. Työskenneltyään 1949–1961 Turun linnan entisöintitöiden tieteellisenä tutkimusjohtajana ja historiallisen museon amanuenssina hän yleni vuonna 1960 museon johtajaksi. Vuonna 1972 hänet nimitettiin valtionarkeologiksi ja juuri perustetun Museoviraston ylijohtajaksi. Näin hänestä tuli seuraaviksi vuosikymmeniksi koko Suomen aineellisen kulttuuriperinnön ylin valvoja

(Edgren, 2015). Artikkelissa käsitellään ensin Gardbergin ajatuksia rakennus-suojelusta ja vanhasta rakennusperinnöstä Turussa, sitten niiden suhdetta modernistiseen kaupunkisuunnitteluun ja lopuksi kysymystä ideaalien ja käytännön toimien suhteesta. Olennaisina ajattelun kiintopisteinä nousevat tarkasteluun ”vanhan” ja ”miljööön” käsitteet, joita seurataan läpi artikkelin.

Vanhan henki löytyy

Ne, jotka viime viikkoina ovat kulkeneet pitkin Itäistä Rantakatua, ovat saaneet todeta, että vanhaa Turku vielä on olemassa, vaikkei sitä joka päivä ole silmiemme edessä. Vanhimman Turun kohdalla suoritetaan nimittäin viemärikaivuutöitä.

Näin totesi Gardberg käsikirjoituksessa lyhyeen radio-ohjelmaan Turun keskustan arkeologisista kaivauksista keväällä 1953. Hän oli 26-vuotias, valmistunut muutamaa vuotta aiemmin filosofian kandidaatiksi Åbo Akademiin ja johtanut jo useamman vuoden ajan Turun linnan entisöintitöitä. Käsikirjoituksen aiemmassa, käsin kirjoitetussa luonnoksessa hän johdattelee ajatukseen vanhasta Turusta kiintoisasti:

Turku onhan maamme vanhin kaupunki, ja varsinkin matkailijat jotka tulevat tänne, luulevat usein että ne täältä löytävät samanlaisia katukuvia kuin Viipurista, vanhasta Tukholmasta tai Visbystä. Ja onhan täällä toki sekä linna että tuomiokirkko, mutta niihin vanha Turku päättyykin. (Garbergs släktarkiv, A20)

Nuori Gardberg tuntuu viittaavan käsitteellä ”vanha” keskiaikaisen rakennuskannan näkyvyyteen kaupungissa, mikä Turussa rajoittui linnan ja tuomiokirkon lisäksi arkeologian näkyviksi tekemiin kaupungin kerrostumiin. Tämä vanhan määritelmä sointui 1900-luvun alussa muotoutuneeseen käsitykseen historiallisista kaupungeista ja kansallisesta kulttuuriperinnöstä, joka keskittyi keskiaikaisperäisten linnojen ja kirkkojen säilyttämiseen sekä jossain määrin myös kaupunkirakenteen vaalimiseen, mikäli sitä pidettiin tarpeeksi vanhana (Vahtikari, 2013, s. 300, 306). Gardberg oli erinomaisesti perillä rakennetun Turun ajallisesta kerroksellisuudesta ja oli itse perehtynyt myös esimerkiksi 1800-luvun rakennustaiteeseen (ks. Gardberg, 1952b), mutta kansantajuisessa radio-ohjelmassa hän käytti vanhan kaupungin käsitettä sen vakiintuneessa, keskiaikaan viittaavassa merkityksessä.

Vuosikymmentä myöhemmin Gardberg kirjoitti jo vanhan läsnäolosta kaupungissa paljon kattavammin, esimerkiksi *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojele* -kirjassa, jonka toimittamiseen Suomen UNESCO-toimikunta

osallistui. Yli puolet kirjasta käsittelee kulttuurimaisemia, kirkkoja, linnoja sekä kartanoita, mutta kolmessa sen luvussa käsitellään myös kaupunkeja. Gardbergin kirjoittama ”Kaupunkien vanha rakennuskulttuuri” on näistä ensimmäinen. Gardberg käy tiiviisti läpi eri ajanjaksojen ominaispiirteet kaupunkirakentamisessa ja antaa esimerkkejä tyyllisesti yhtenäisistä alueista Suomen eri kaupungeissa. Tarkastelu keskittyy luonnollisesti 1700- ja 1800-luvun rakennuskulttuuriin, koska sitä vanhempaa ei Suomen kaupungeissa ollut nähtävissä Viipurin menettämisen jälkeen. Gardberg kuitenkin toteaa, ettei tämä näkyvän kaupunkikulttuurin verrattainen nuoruus ja vähäisyys vähentänyt sen arvoa suomalaisille itselleen (Gardberg, 1964, s. 137–154), ja kirjoittaa: ”Meidän on todella syytä varjella niitä vanhoja kaupunginosia ja rakennuksia, jotka ovat säilyneet tähän saakka” (Gardberg, 1964, s. 137).

Tämä toteamus sekä kirjan sisältö ylipäättään kuvastavat muutosta, joka oli tuonut kaupunkien rakennussuojelun uudella tavalla keskustelun ja toimenpiteiden kohteeksi 1960-luvulle siirryttäessä. Käsitys vanhasta ja sen arvosta kaupungeissa oli paitsi laajentunut myös terävöitynyt. 1960-luvun kuluessa Gardbergin kannanotoissa voimistui puhe miljöistä tärkeinä kaupunkirakentamisen kokonaisuuksina. Myös tämä oli yhteydessä niihin teemoihin, jotka puhuttivat yhteiskuntaa erityisesti 1960-luvun loppupuoliskolla. Keväällä 1967 Gardberg oli yhtenä puhujana Tammisaaren kulttuuripäivillä, joiden teemana oli ”Människan och miljön”. Eri alojen asiantuntijat esittivät kriittisiä näkökantoja ympäristön tilasta. Gardberg oli linjassa monien muiden kanssa todetessaan, etteivät laki tai viranomaiset ottaneet huomioon yksittäistä rakennusta suurempia miljöitä päätöksissään, joita ohjasivat erityisesti taloudelliset intressit (ÅU, 21.5.1967).

1960-luvulla suomalaiset rakennussuojelun asiantuntijat alkoivatkin kiinnittää enemmän huomiota kokonaisten alueiden suojelemiseen. Aura Kivilaakso on nimennyt ensimmäiseksi näkyväksi tulokseksi tästä Helsingin Puu-Käpylän suojelukaavan vuodelta 1971 (Kivilaakso, 2017). Siirtymä yksittäisten monumentaalirakennuksien suojelusta kokonaisten alueiden, katunäkymien ja ympäristöjen säilyttämispyrkimykseen tapahtui myös kansainvälisessä suojelukeskustelussa 1960- ja 1970-luvuilla. Seuraavina vuosikymmeninä esteettisiin arvoihin liitettiin myös sosiaaliset arvot, jolloin tärkeäksi suojeltavaksi tekijäksi nousi niin sanottu ”paikan henki” (Karlström, 2014, s. 7541). Gardbergin teksteissä voidaan nähdä, miten nämä ajatukset olivat läsnä jo melko varhaisissa paikallisissa ja kansallisissa suojelupuheenvuoroissa. Jo 1964 julkaistussa artikkelissaan hän painottaa, että vanhat kaupunginosat on saatava ”säilymään elävinä miljöinä,” jotta niiden pelastaminen olisi mahdollista (Gardberg, 1964, s. 154).

Vuonna 1970 Gardberg piti useampia esitelmiä rakennussuojelukysymyk-
sistä Turussa, esimerkiksi Henrik Gabriel Porthan -instituutissa otsikolla
”Vanhaa Turkuu uudessa: Ongelmia ja tulevaisuudennäkymiä” sekä Nordiska
institutet för samhällsplaneringin tilaisuudessa otsikolla ”Bevarandefrågor i
Åbo”. Molemmissa hän käsitteli nimenomaan yhtenäisten miljöiden suojelun
kysymyksiä. Gardberg nosti esiin Luostarinmäen alueen ainutlaatuisuuden,
koska siellä ”talot kasvavat juurestaan” eli sijaitsevat alkuperäisillä paikoil-
laan. Samoin hän kommentoi, ettei keskustassa sijaitseva arvokas Qwenselin
talo missään nimessä sopisi Luostarinmäelle eikä sitä muutenkaan pitäisi
siirtää paikaltaan (Garbergs släktarkiv, A21). Sekä Luostarinmäen että Qwenselin
talon museoiminen olivat olleet Gardbergin museokollegan Irja Sahlbergin
vastuulla, joten tässä voitaneen nähdä käytännön museotyön vaikutusta
Gardbergin näkemyksiin, vaikkei kyse ollut hänen vastuualueistaan.

Miljööt nousevat näkyviin

Päinvastoin kuin Laisaari ajatuksissaan siirtokaupunginosasta, Gardberg
alleiviivasi ajan myötä yhä enemmän alkuperäisen paikan ja miljöön merki-
tystä rakennuksille. Hän totesi, että yksikerroksisia puutaloja oli 1960-luvun
jälkeen enää vähän jäljellä ja yhtenäisistä empiremiljöistä oli onnistuttu säi-
lyttämään kaksi: tuomiokirkon ympäristö sekä Läntinen Rantakatu kirjas-
ton ja Aurasillan väliseltä osuudelta. Avoinna oli sen sijaan esimerkiksi Port
Arthurin yhtenäisen puutalokaupunginosan kohtalo. (Garbergs släktarkiv, A21)
Suojelukysymykset olivat hyvin konkreettisesti läsnä jokapäiväisessä kaupun-
kiympäristössä, ja ne myös puhuttivat asiantuntijoita. Porthan-instituutissa
esimerkiksi järjestettiin vuonna 1970 pohjoismainen Tradition och förändring
i stadsmiljön -symposiumi, jossa käsiteltiin esimerkiksi lainsäädännön suo-
jelulle antamia edellytyksiä (ks. Modeen, 1971). Symposiumin jälkimainingeissa
Gardberg kirjoitti päiväämättömässä käsikirjoituksessa otsikolla ”Genius
Loci – stadens själ” kaupungin vanhan luonteen säilyttämisestä ja tyypillisistä
Turku-miljöistä. Toisaalta hän nosti ihanteeksi kaupunkikuvan eri aikakau-
sien jatkumona keskiajalta nykyaikaan:

*De som har kämpat för de typiska åbomiljöerna har ofta fått höra, att de talar
för gamla ruckel och att sådana måste bort. De anklagas också för att vilja
bevara allt gammalt utan urskiljning. Må det därför framhållas, att allt som
är gammalt ingalunda behöver bevaras, men att allt som bör bevaras inte
heller behöver vara gammalt. Viktigare är att vi uppmärksammar ”genius
loci”, stadens själ, det som gör att Åbo är Åbo och olikt alla andra städer.
Målet är ingalunda enstaka bevarade hus här och där; det som man strävar*

till är en stadsbild som är en syntes av det bästa som har tillkommit under olika epoker. Bara om man ser kontinuiteten i stadsbilden, från medeltiden till våra egna dagar, kan man skapa den miljö, som åtminstone enligt europeiska kulturbegrepp skall vara utmärkande för en gammal stad. (Garbergs släktarkiv, A21)

Kirjallisen toimintansa ohella Gardberg oli aktiivinen valokuvaaja. Hänen valokuvissaan Turku on läsnä miljöinä ja näkyminä ennen kuin nämä sanat nousevat esiin hänen kirjoituksissaan. Gardberg oli kuvannut Turkuja jo lukiolaisena. Turun museokeskuksen kokoelmissa on esimerkiksi hänen vuonna 1944 ottamansa näkymä jäätyneestä Aurajoesta, tuomiokirkosta ja jokirannasta rakennuksineen. Ammatillisen uransa alussa hän käytti valokuvia ja valokuvausta hyväksi rakennusinventoinnissa ja Turun linnan entisöintitöissä (ks. esim. Garbergs släktarkiv, A1; Gardberg, 1952b). Erityisen aktiivisesti hän valokuvasi kuitenkin 1950-luvun loppupuoliskolla ja 1960-luvun alkupuoliskolla. Tällä ajanjaksolla suurin osa Turun museokeskuksen arkiston kaupunkikuvista on Gardbergin kuvaamia ja myös kokoelman luettelointi on ollut paljolti hänen vastuullaan. Hänen kuviaan on arkistossa tältä ajalta arviolta yli tuhat. Niissä esiintyy usein rakennuksia, jotka olivat purku-uhan alla.

Museolla oli vakiintuneet käytäntönsä kaupungin rakennuskannan dokumentoimiseksi. Jo vuonna 1922 oli valokuvakokoelmiin hankittu 160 valokuvan sarja, joka nimensä mukaisesti taltioi silloin häviämässä ollutta ”Vanhaa Turkuja”. Valokuvauksen kohteena siis ”vanha” oli jo varhaisessa vaiheessa muutakin kuin kaikkein vanhinta monumentaalista rakennuskantaa tai arkeologisia löydöksiä. 1920-luvun alun kuvia otti muun muassa valokuvaaja Gustaf Welin, joka myöhemminkin jatkoi Turun rakennuskannan dokumentoimista museon kokoelmiin esimerkiksi Bengt Carpelanin ja Turun Kamera-seuran ohella (Ijäs, 2016, s. 27–28). Tätä dokumentoimisen traditiota Gardberg kävi tarmokkaasti jatkamaan. Hänen aktiivinen kuvauskautensa erottuu aikana, jolta kokoelmassa on ylivoimaisesti eniten kaupunkikuvia.

1960-luvun loppupuoliskolta lähtien valokuvia ottivat museon kokoelmiin jälleen lähinnä muut kuin Gardberg, ja samalla kuvien määrä väheni huomattavasti. Vielä vuonna 1970 Gardberg kuitenkin muun muassa kiipesi yliopistollisen keskussairaalan katolle kuvaamaan sieltä avautuvia näkymiä. Katolla oli mukana valokuvaaja Per-Olof Welin, joka kuvasi museolle ja jonka kanssa Gardberg myöhemmin teki rakennushistoriallisia kirjoja. Gardberg kuvasi näkymien lisäksi myös Welinin katon reunalla ja liitti tämänkin kuvan museon kuvakokoelmaan, dokumenttina dokumentoinnista. Gardbergin valokuvaustoiminnasta ei ole kuvien lisäksi säilynyt juuri lähteitä, mutta kuvat itsessään kertovat Gardbergin aktiivisesta suhteesta Turun kaupungin

KUVA 1 JA 2

Gardbergin valokuvat Henrikinkadulta tuomiokirkolle päin vuosilta 1951 ja 1964. Kuvat: Carl Jacob Gardberg/Turun museokeskuksen kuva-arkisto.

muutokseen. Gardberg kuvasi eniten juuri aikana, jolloin myös Turun keskustan purkaminen oli kiihkeimmillään. Hän otti paljon kuvia yksittäisistä rakennuksista, mutta 1950-luvun alusta lähtien hän kuvasi myös katunäkymiä, turkulaisia miljöitä, joista hän myöhemmin puhui ja kirjoitti. Kaduilla, joilla Gardberg on kuvannut useampaan otteeseen vuosien kuluessa, on hänen kuviinsa dokumentoitunut miljöiden muutos puutalojen korvautuessa uusilla rakennuksilla, kuten tämän artikkelin kuvissa 1 ja 2 Henrikinkadulta.

Kuvat tuovat esiin, miten Gardberg ei pelkästään ajatusten tasolla liikkunut vanhassa Turussa ja käsitellyt sen muutosta ammatillisena aiheena. Hän oli aktiivisesti tekemisissä kotikaupunkinsa muuttuvan ympäristön kanssa ja kohdisti valokuvadokumentoinnin kautta katseensa määrätietoisesti yhä uudestaan siihen, mikä oli katoamassa. Kaupungin muutos sai aikaan valokuvaamisen tarpeen, ja samalla valokuvaus jo olemassa olevana rakennusinventoinnin sekä museotoiminnan työkaluna tarjosi tavan nähdä ja käsitellä muutosta ja sen seurauksia. Samalla tavoin kuin uhatut miljööt nousivat esiin tämän valokuvallisen näkemisen kautta, muotoutui myös käsitys vanhasta sekä sitä koskeva käsitteistö jatkuvassa ja intensiivisessä hankauksessa aikansa kaupunkisuunnittelun ja -rakentamisen kanssa.

Funktionalismi puristaa esiin suojelun

Suomalaiset arkkitehdit omaksuivat modernismin ihanteet jo 1930-luvulla, mutta varsinaisesti niitä päästiin Suomessa toteuttamaan sota-ajan jälkeen. Modernistista arkkitehtuuria leimasi eronteko menneisyyteen. Se asettui erityisesti vastustamaan klassistista tyyliä ja pyrki kohti tieteellistä suunnittelua (Tuomi, 2005, s. 9–10, 32–54). 1940- ja 1950-luvulla myös yleiskaavoitus vilkastui, sekin modernismin oppeja noudattaen. Suomessa asemakaavoituksen uranuurtaja oli arkkitehti Otto-Iivari Meurman. 1930-luvulta lähtien hän opetti Teknillisen korkeakoulun professorina asemakaavoitusta modernistiseen toiminnalliseen jaotteluun perustuen, jota seurasi kaavoittajana myös Olavi Laisaari. Hän toimi asemakaava-arkkitehtinä Turussa vuodesta 1948 ja valmisti Turun yleiskaavan ja kaupungin kehittämissuunnitelman, joka ilmestyi vuonna 1952. Laisaaren suunnittelutoimintaa ohjasivat funktionalistiset ihanteet, joita hän omaksui Bauhausista, Le Corbusierilta ja enenevässä määrin myös amerikkalaisesta autokaupunkirakentamisesta. Yleiskaavoissaan hän tähtäsi kaupunkikuvan täydelliseen uudistamiseen, jonka edellytyksenä oli vanhojen, tässä tapauksessa yli 40-vuotiaiden, rakennusten purkaminen. Kaupunkien erityisluonteella ei ollut arvoa modernistisen, tieteellisen suunnitelman toteutuksessa (Laakso, 1980, s. 106; Niskanen, 2010, s. 36–40).

Funktionalismin ihanteiden mukaisesti suunnittelussa oli noudatettava toiminnallisuuden, ei esteettisyyden periaatteita. Myös tämän takia vanhasta oli luovuttava. Modernistisen suunnittelun suurnimen Le Corbusierin monumentaaliset kaupunkisuunnitelmat perustuivat kaiken vanhan hävittämislle, koska vain siten voitiin päästä suunnittelun rationaaliin tavoitteisiin (Scott, 1998, s. 103–117). Samanlaista ehdottomuutta edusti Laisaaren suunnitteluajattelu. Ohjelmallisessa kaupunkisuunnittelukirjassaan *Tehokas kaupunki* hän julistaa: ”Kaikki kompromissiratkaisut ovat huonoja. Johtavan periaatteen täytyy vallita 100 %:sti” (Laisaari, 1962, s. 35). Laisaari erikoistui liikennesuunnitteluun, jota hän piti funktionalistisen kaupungin tehokkaan toiminnan avainkysymyksenä. Liikenteen, erityisesti autoliikenteen, oli saatava virrata vapaasti ja sitä varten oli vapautettava tilaa myös keskustassa (Hankonen, 1994, s. 283). Laisaaren mukaan uhkana oli muutoin kaupunkikeskustojen liikenteellinen tukkeutuminen. Sitä oli ryhdyttävä määrätietoisesti etukäteen torjumaan hajauttamalla kaupunkirakennetta sekä saneeraamalla vanhat keskustat (Laisaari, 1952, s. 8).

Turun keskustan laajamittainen purkaminen ei toki johtunut yksin Laisaaresta ja hänen ihanteistaan. Taustalla vaikuttivat eritoten taloudelliset intressit. Laisaaren yleiskaavaehdotusta ei koskaan vahvistettu virallisesti, mutta käytännön asemakaavoituksessa vedottiin sen periaatteisiin. Tämä näkyi varsinkin katujen leventämisenä parkkipaikkoja ja lisäkaistoja varten. Jos uudisrakennus rakennettiin kauemmas kadun laidasta kuin paikalta purettu vanha rakennus, saatiin sille enemmän rakennusoikeutta eli lisää kerroksia. Näin myös taloudellinen intressi uudisrakentamiseen kasvoi entisestään (Laakso, 1980, s. 113, 296). Vanhan arvoa määriteltiin Turussa siis 1950-luvulta 1970-luvulle funktionalistisen suunnittelun ja sen mahdollistamien taloudellisten voittojen määrittämässä toimintakentässä. Siinä vanhat rakennukset esiintyivät lähinnä esteinä, joista oli päästävä eroon, kuten tulee kuvaavasti esiin Laisaaren tavasta kommentoida ehdotettua suojelulistaa Turun Sanomien artikkelissa. Gardbergin henkilökohtaisesta arkistosta löytyy lehtileikkeenä Åbo Underrättelserissä kaksi viikkoa myöhemmin julkaistu Laisaaren kannanotto ja ylipäätään Turun muutosta kommentoiva artikkeli ”Nybyggarsamhället Åbo”. Artikkeleihin ei ole merkitty kirjoittajaa eikä haastateltavia, mutta sen esittämät näkökulmat ovat hyvin lähellä Gardbergin näkemyksiä. Artikkelissa todetaan uuden rakentamisen Turussa sinänsä olevan tervetullutta pitkän lamaannuksen jälkeen, mutta mainitaan, että sosiaaliset, esteettiset ja kulttuurihistorialliset arvot olivat jäämässä kauhistuttavalla tavalla rakennusvimman jalkoihin. Artikkelin kehotti nousemaan päättäväisesti taloudel-

lisen spekuloinnin ajamaa vandalismia vastaan, jotta Turku ei muutettaisi betoniautiomaaksi. Kirjoitus argumentoi kulttuurisen vastuun puolesta:

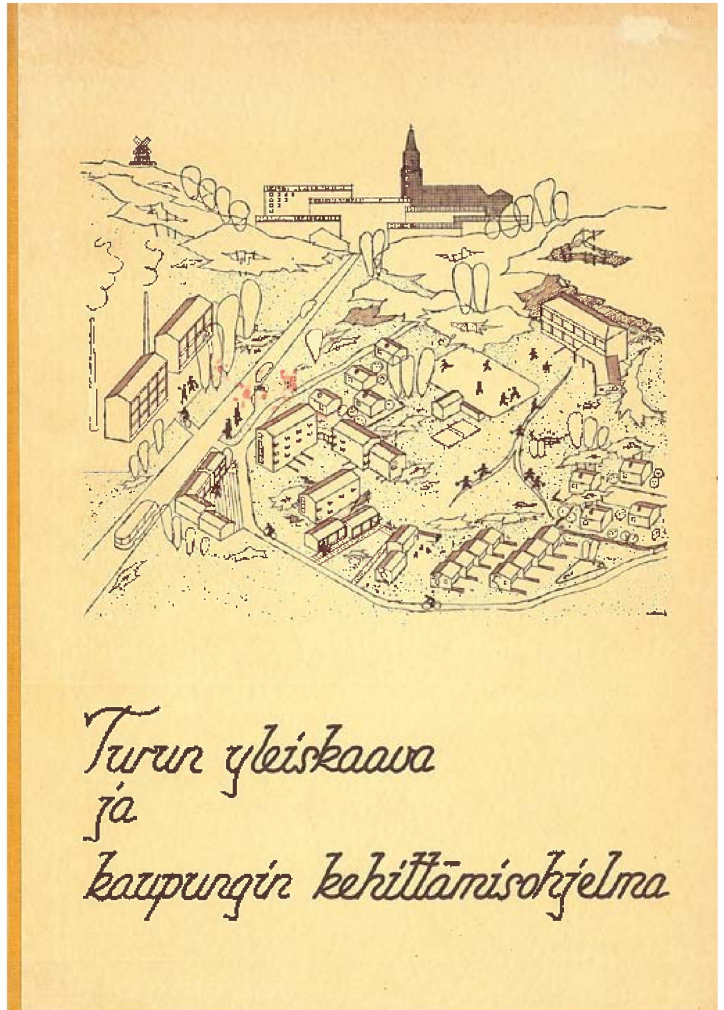
Utän tvivel har vi goda stadsplanerare och skapande arkitekter nuförtiden – men är detta något skäl för att vandalisera bort det lilla som finns kvar av forna tiders prestationer på området? Att svara ett mycket bestämt nej på den frågan är inte "sentimentalitet", det är kulturell ansvarskänsla, också inför framtiden. (ÅU, 29.1.1957)

Modernistinen historiavastaisuus ja vanhan rakennetun ympäristön suojeleminen olivat käsitteellisesti vastakohtaisia ja törmäsivät myös käytännössä toisiinsa. Törmäys ei ollut tasavahvojen kamppailua. Funktionalismin ja autokaupungin idea oli suoraviivainen ja yhdistyi tehokkaasti taloudellisiin intresseihin. Suojeleajatukset olivat monimutkaisempia ja usein varsin hampaattomia taloudellisesti. Niiden oli sekä käsitteellisesti että käytännön toimina pakko kasvaa vahvemman paineessa. Siinä missä suojeleajatukset eivät juuri voineet pakottaa suunnittelijoita ja päättäjiä mihinkään, purkupäätökset pakottivat rakennussuojelun ammattilaiset toimiin. Gardbergin tapauksessa paitsi ottamaan kantaa, myös dokumentoimaan purettaviksi päätyviä rakennuksia valokuvauksen keinoin. Nämä toimet muovasivat, millaisina suojeleutarupeet ja -tavoitteet näyttäytyivät. Kaavoitus tosin oli lain säätelämä, ja vuoden 1958 rakennuslaki oli siirtänyt vastuun arvokkaana pidetyn rakennuskannan suojeleusta kaupungeille ja niiden asemakaavoitukselle. Seuraavana vuonna annettu rakennusasetus määritteli, että kulttuurihistoriallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaita rakennuksia oli asemakaavaa laadittaessa suojelelta, mikäli mahdollista. Lisäksi vuonna 1964 annettiin laki kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojeleusta (Kivilaakso, 2017, s. 57; Pettersson, 1993, s. 17–18). Lain antamaa suojeleä kuvattiin kuitenkin heti tuoreeltaan heikoksi (Meurman, 1964, s. 8), ja Gardberg nosti sen riittämättömyyden toistuvasti esiin.

Vaikka laki oli uusi, se kuvasti Gardbergin mukaan vanhentunutta ajattelutapaa korostaessaan yksittäisten, valtakunnallisesti merkittävien rakennusmuistomerkkien suojeleä (Gardberg, 1977, s. 12–13). Se ei soveltunut laajempien kokonaisuuksien suojeleuun, vaan näiden suojeleussa oli edettävä asemakaavan, usein käytännössä purkukaavan torjunnan kautta (Gardberg, 1980, s. 172). Itsekriittisesti hän kommentoi myös vuoden 1955 suojeleulistaa saman muistomerkkijattelun ilmentäjänä, joka lisäksi käsitti vain rakennuksia ajalta ennen Turun paloa tai välittömästi sitä seuraavalta ajalta (Gardberg, 1993, s. 58, 60). Vuonna 1977 hän pohti Turkuseuran 20-vuotisjuhlassa pitämässään puheessa ylipäättään suojeleluetteloita, jotka 50-luvun puolivälistä 60-luvun loppuun olivat rakennussuojelun keskeisin työkalu: "Viime vuosina on kui-

KUVA 3

Laisaaren vuonna 1952 ilmestyneen Turun yleiskaavan kannessa taustalla hämmöttää Turun keskusta, jossa on uusia korkeita rakennuksia, mutta niiden keskellä kuitenkin suurimpana vanhaa Turkuä edustava tuomio-kirkko. Kuvan on piirtänyt arkkitehti Hilkka Junnila.

tenkin yhä selvemmin alettu havaita, ettei yksittäisten talojen säilyttäminen riitä. Rakennus on aina suuremman kokonaisuuden osa eikä sitä koskaan saisi pitää irrallisena yksityiskohtana, vaan sitä on tarkasteltava oman ympäristönsä yhteydessä” (Gardberg, 1977, s. 11). Hänen mukaansa listojen laatiminen perustui vanhentuneeseen ajattelutapaan: ”Se on peräisin ajalta, jolloin vanhojen talojen piti olla kuin ’rusinat kakussa’. Niitä piti olla vähän siellä täällä menneen ajan muistomerkkeinä” (Gardberg, 1977, s. 11).

Vanha oli siis uuden edessä melko suojatonta sekä teorian että käytännön tasolla. Pelkkä vanhan läsnäolo kaupunkiympäristössä heitti kuitenkin kapuloita äärimmäisen modernismin ja funktionalismin rattaisiin. Jo Laisaaren vuoden 1952 yleiskaavan kansikuva pitää sisällään ilmeisesti tahattoman viitteen tästä. Kanteen on kuvattu hajakeskityksen ideaalin mukainen lähiö. Lähiöstä johtaa suora tie kohti horisontissa näkyvää Turun keskustaa, joka

esiintyy ryhmänä suuria, uusia kerrostaloja. Hallitsevimpana niiden keskellä kohoaa kuitenkin Turun tuomiokirkon hahmo (ks. Kuva 3). Tuomiokirkko kuuluikin Turun linnan ja Luostarinmäen museokorttelin lisäksi niihin harvoin vanhoihin rakennuksiin, joita äärimmäisinkään funktionalistinen keskustasaneeraus ei voinut ottaa purkukohteikseen. Harvalukuisuudestaan huolimatta jo yksinään nämä rakennukset pakottivat funktionalismin kompromisseihin, joiden ei pitänyt mahtua sen ohjelmaan. Se, ettei purkaminen voinut olla ehdotonta ja totaalista, ujutti vanhan läsnäolon käytännössä osaksi modernisminkin suunnitelmia. Näin syntyi jatkuvaa hankausta, joka lopulta myös horjutti tiukinta funktionalismia ja vahvasti suojelua. Tuomiokirkon ympäristö, jota nykyään nimitetään Turun vanhaksikaupungiksi, on tästä mielenkiintoinen esimerkki.

Vanha kaupunki kompromissina

Arvioidessaan Turun kaupungin rakennussuojelun kuumia vuosia myöhemmin Gardberg nosti usein esiin tuomiokirkon ympäristön miljöönä, joka oli onnistuttu rauhoittamaan jo varhaisessa vaiheessa ja jossa yksittäisiin rakennuksiin keskittyvästä muistomerkkijattelusta huolimatta oli onnistuttu säilyttämään eheä miljöö (Gardberg, 1993, s. 60; Gardbergs släktarkiv, A21). Laisaari viittaa tähän alueeseen artikkelin alussa siteeratusta Turun Sanomien kirjoituksessa kuin osoituksena siitä, että museolautakuntaa tyydyttäviä toimia vanhan säilyttämiseksi oli jo tehty: ”on ensinnä mainittava, että v. 1950 vahvistettu rakennusjärjestys rauhoittaa tuomiokirkon ja Vanhan Suurtorin ympäristön” (TS, 15.1.1957). Samalla käy kuitenkin ilmi, että tämän ympäristön säilyttämisen laajuus ja yksityiskohdat olivat yhä neuvottelun kohteina. Laisaari totesi esimerkiksi: ”Jokin vuosi sitten käsitelimme Muinaistieteellisen Toimikunnan ehdotusta tuomiokirkon ympäristöineen julistamista vanhaksi kaupunginosaksi. Tätä ehdotusta ei kuitenkaan voitu hyväksyä, koska se ulottui niin laajalle, että mm. pohjoisen pääväylän Hämeenkadun levittäminen olisi käynyt mahdottomaksi” (TS, 15.1.1957). Vanhaksi kaupunginosaksi julistaminen oli rakennuslain vuoteen saakka 1959 tarjoama mahdollisuus suojella historiallisesti erityisen arvokkaita kohteita, ja sitä oli käytetty Helsingissä Senaatintorin ympäristön suojelemiseksi 1950-luvun alussa (ks. esim. Meurman, 1964, s. 10). Kommenteissaan Laisaari esitti muun muassa, että Tuomiokirkkokadun ja Henrikinkadun kulmassa sijaitsevan Maaherran makasiinina tunnetun rakennuksen uudempi, Johan Jacob Ahrenbergin 1900-luvun alussa suunnittelema, lisäosa voitaisiin ilman muuta purkaa, koska eräänkin hänen tuntemansa asiantuntijan mukaan Charles Bassi ei voisi ”karjumatta katsoa tätä lisäystä” 1830-luvun rakennukseensa (TS, 15.1.1957).

KUVA 4 Maaherran makasiini lisäosineen Gardbergin kuvaamana 1957. Lisäosaan kuuluvat pylväin varustettu kulma sekä rakennuksen vasemmanpuoleinen osa. Kuva: Carl Jacob Gardberg/Turun museokeskuksen kuva-arkisto.

Ahrenbergin talo lopulta säästy, vaikka kaupunginvaltuusto jo kertaalleen päätti sallia sen purkamisen (ks. Lahtinen, 2017). Gardbergin mukaan rakennus oli päätynt vuoden 1955 suojelulistalle nuoruudestaan huolimatta nimenomaan tuomiokirkon ympäristön yhtenäisyyden nimissä. Sen purkaminen olisi aiheuttanut ”ett fatalt hål i empiretidens ’tandrad’” (Gardberg, 1993, s. 60). Turun empiretyylin edustavan ”hammasrivistön” vaaliminen oli erityisen lähellä Gardbergin sydäntä. Hän oli jo 1950-luvun alussa perehtynyt syvällisesti turkulaisen empiretyylin omaleimaisiin puoliin ja arvioinut empirearkkitehtien Turussa onnistuneen eheän ja harkitun kokonaisuuden luomisessa (Gardberg, 1952b, s. 62). Osana Turkuseuran toimintaa hän esitteli 1950-luvun lopulla tuo-

KUVA 5 Läntisen Rantakadun empireä Gardbergin kuvaamana vuonna 1957. Kuva: Carl Jacob Gardberg/Turun museokeskuksen kuva-arkisto.

miokirkon ympäristöä sadoille kiinnostuneille kovaäänisen avulla (Lahtinen, 2007, s. 22). Vuoden 1964 artikkelissaan kaupunkien vanhasta rakennuskulttuurista hän nosti erityisesti esiin tuomiokirkon ympäristön empire-rakennusten rivin ja totesi, että tämän ”miljöön säilyttäminen sellaisenaan on ensiarvoisen tärkeä kysymys” (Gardberg, 1964, s. 153). Samalla hän myös kirjoitti Läntisen Rantakadun rakennuksista, jotka puolestaan edustivat porvarillista empireä. Nämä kytkeytyivät tuomiokirkon ympäristön edustuksellisiin rakennuksiin tärkeällä tavalla, kun taas vastaavaa kytköstä ei hänen mukaansa ollut jäljellä Helsingin vielä tunnetuimmilla empireajan monumentaalirakennuksilla, jotka siksi olivat kuin ”pää ilman vartaloa” (Gardberg, 1964, s. 149).

Rakennukset Turun Läntisellä Rantakadulla numeroissa 5 ja 7 sisältyivät jo alkuperäiseen vuoden 1955 suojelulistaan ja tulivat suojelluiksi asemakaavalla 1960-luvun alussa. Suojelu toteutui asemakaavassa, jolla rakennettiin kaksi Pekka Pitkäsen ja Olli Vahteran suunnittelemaa modernistista kerrostaloa

samaan kortteliin Linnankadun puolelle. Pitkänen ja Vahtera suunnittelivat myös Rantakadun kahden empiretalon restauroinnin moderniin käyttöön (Laaksonen, 2021). Tätä Gardberg (1964, s. 153) kiitteli tuoreeltaan hyvänä esimerkkinä mahdollisuudesta uusia vanhoja rakennuksia sisältä nykyaikaisiksi. Sama ratkaisu esiintyy otollisena muissakin Gardbergin kirjoituksissa, kun hän korostaa, ettei vanhojen talojen säilyttämisen tarvitse tarkoittaa niiden museoimista (Gardbergs släktarkiv, A21). Myös Åbo Underrättelserin vastineessa Laisaarelle nostetaan esiin onnistuneita vanhojen rakennusten modernisointihankkeita Ruotsista (ÅU, 29.1.1957). Museoiminen oli modernistisen kaupunkisuunnittelun diskurssissa kielteinen ilmaus vanhan säilyttämisestä kaupungeissa (Vahtikari, 2013, s. 315), ja Gardberg argumentoi mitä ilmeisimmin tätä negatiivista mielikuvaa vastaan esittämällä ratkaisuja uuden ja vanhan yhdistämiseksi samaan kaupunkiin ja jopa samaan rakennukseen. Sekä käsitteiden että toiminnan tasolla suojelupyrkimykset olivatkin kompromissien aluetta, toisin kuin Laisaaren edustama kompromisseja kaihtava funktionalismi. Mielenkiintoinen tältä kannalta on myös Otto-Iivari Meurmanin asema toisaalta modernistisen kaupunkisuunnittelun ja toisaalta rakennus-suojelun kentällä.

Meurman oli asemakaavaopin ensimmäisenä professorina suunnannäyttäjänä, joka toi modernia kaavoitusta ja kaupunkisuunnitteluteoriaa Suomeen. Hänen asemakaavaoppinsa mukaan kaupunkien keskustoista oli tehtävä liikekeskuksia, joissa olisi paljon liike- ja konttoritilaa. Tämä kannusti purkamaan tehottomina pidettyjä rakennuksia (Lahtinen, 2013, s. 30). Tällaisina näytettyivät usein erityisesti vanhat puurakennukset. 1950-luvun alkupuolella Meurman esimerkiksi kommentoi, että tarvittavaa autojen pysäköintitilaa oli saatavissa vähin uhrauksin, kun kaupunkien vanhoja puutalotontteja raivattaisiin tähän käyttöön (Tuomi, 2005, s. 49). Meurmanin asemakaava-ajatteluun kuului kuitenkin myös olennaisena osana eri aikojen ihanteiden luova yhdistely sekä ajatus kaupungista orgaanisesti kasvavana ja paikallisia tarpeita tyydyttävänä kokonaisuutena. Hän korosti läpi uransa perinteiden, taiteellisuuden ja luonnon arvoa suunnittelussa. Varsinkin eläköitymisensä jälkeen, vuodesta 1959 hän otti toistuvasti ja tarmokkaasti kantaa vanhan rakennuskannan puolesta. Hän näki liian nopean uudistamisen uhkaavan kaupunkien ilmettä ja otti asiakseen puhua purkamista vastaan, peruskorjaamisen ja kaupunkiympäristön laadun sekä kokonaisuuksien arvon puolesta (Salmela 2004, 195–214; Tuomi, 2005, s. 36–44, 55; Suhonen, 1980, s. 44). Meurman otti julkisuudessa kantaa myös Gardbergille tärkeiden kohteiden, esimerkiksi Ahrenbergin talon puolesta (Gardberg, 1993, s. 58).

Vuonna 1964 Meurman kirjoitti painokkaasti kaupunkien erityispiirteiden suojelusta:

Tärkeää on myös, että monumentti saa säilyä omassa ympäristössä, missä paikan henki, "genius loci" vallitsee. Voipa usein kokonaisuuden arvo olla suurempi kuin siihen kuuluvan yksityisen muistomerkin. Vasta kokonaisuus muodostaa sommitelman, jolla on arvoa. Niinpä kaupungeissa tietty aukio tai katu ja sen päätte voivat sisältää paikkakunnan rakennustaiteellisesti suurimman arvon ja kaupungin erikoispiirteen, jota vailla se menettäisi kaiken kiinnostavuutensa. (Meurman, 1964, s. 12)

Samalla Meurman käsitteli myös uuden ja vanhan törmäyksen taloudellisia näkökohtia. Kaupunkien keskustoissa oli purettu runsaasti vanhaa rakennuskantaa taloudellisten voittojen toivossa, vaikka vanhojen rakennusten modernisoiminen sisältä olisi sekin saattanut johtaa taloudellisesti tyydyttävään tulokseen. Myös vanhan suojelu asemakaavoin edellytti hänen mukaansa sitä, että kaupungit olisivat valmiita taloudellisiin sitoumuksiin (Meurman, 1964, s. 9–10). Vuonna 1980 Meurmanin 90-vuotisjuhlakirjaan kirjoittamaansa artikkelissa Gardberg (1980, s. 172) iloitsikin siitä, että aikojen muuttuessa taloudelliset arvot olivat osin kääntyneet kulttuurihistoriallisten arvojen tuki-joiksi. Meurman näyttäytyy läpi kolmen vuosikymmenen tärkeänä tukena ja kanssa-ajattelijana, joka vaikutti Gardbergin oman miljööajattelun kehittymiseen. Miljööajattelu näyttäytyi Gardbergille niin merkittävänä käänteenä että hän jälkikäteen usein viittasi sen puuttumiseen omasta aiemmasta ajattelustaan, vaikka hänen valokuvaustoimintansa jo varhain todistaa miljöiden keskeisyydestä hänelle ominaisessa tavassa katsoa kotikaupunkiaan Turku.

Näistä esimerkeistä on nähtävissä, miten harvojenkin keskeisten rakennusten säilyttäminen saattoi ikään kuin säteillä nuorempiin ja jossain mielessä vähäisempiin rakennuksiin yhtenäisyyden ja miljöön arvon takia. Vanhaa ja sen arvoa sekä miljöön merkitystä myös neuvoteltiin jatkuvasti. Esimerkiksi Ahrenbergin talon tapauksessa Gardberg (1993, s. 58) muistelee sen verrattaisen nuoruuden herättäneen irvailua suojelun vastustajissa. Tietynlainen ylenkatsova asenne on läsnä esimerkiksi Laisaaren kommentteissa. Mielenkiintoista on silti myös, miten hän jyrkkyydestään huolimatta osallistuu vanhan arvon neuvotteluun. Hän käyttää esimerkiksi Ahrenbergin talon tapauksessa esteettisen ja historiallisen arvon argumentteja, joiden ei tarkalleen ottaen pitäisi mahtua hänen funktionalistiseen ohjelmaansa. Laisaaren suunnitelmien ytimeen kätkeytyvä ristiriita funktionalismin idean ja vanhan kaupungin välillä oli läsnä myös hänessä henkilönä, sillä hän oli intohimoinen historian harrastaja. Vaikka tämä harrastus ei yleensä saanut häntä ymmärtäväiseksi raken-

nusten suojelua kohtaan, teki hänkin joitain kompromisseja uuden ja vanhan välillä esimerkiksi Turku edeltävissä töissään Viipurissa (Niskanen, 2010, s. 39).

Gardbergin edustamat suojelupyrkimykset puolestaan olivat jo lähtökohdaisesti neuvottelukannalla uudistuvassa kaupungissa ja joutuivat jatkuvasti taipumaan kompromisseihin sekä kohtaamaan kirveleviä tappioita. Läntisen Rantakadun lisäksi toisena esimerkkinä tuomiokirkon ympäristön suojelupyrkimysten säteilemisestä voidaan pitää kirkon takana jokirannan suuntaisesti kulkevan Piispankadun puuempireä. Kadun pitkä yhtenäinen talorivi oli mukana vuoden 1955 suojelulistalla, mutta se ei säästynyt lukuun ottamatta kirkkoa lähimpänä sijaitsevia rakennuksia (Gardberg, 1993, s. 58). Voidaan ajatella, että talorivillä oli tästä huolimatta säteilyvaikutusta menetettynä esimerkkinä yhtenäisestä miljööstä, joka saattoi avata Gardbergin silmiä esimerkiksi Port Arthurin nuoremman mutta yhtenäisenä säilyneen kaupunginosan arvolle. Itse hän näki miljööajattelun vahvistumisen rakennussuojelussa vaikuttaneen kahdella tavalla: Yhtäältä se auttoi tarkastelemaan Helsingin ja Turun arvotalojen empirekortteleita nimenomaan kokonaisuuksina, takertumatta siihen kuka minkäkin rakennuksen oli suunnitellut ja milloin. Toisaalta se nosti esiin myös sellaisten anonyymimpien rakennusten kokonaisuuksia, jotka antoivat eri kaupungeille niiden erityisluonteen. Tällaisia olivat esimerkiksi Tampereen tiiliset tehdasmiljööt, Turun Port Arthur ja Helsingin Puu-Käpylä (Gardberg, 1980, s. 172).

Tanja Vahtikari (2013, s. 172) on esittänyt, että moderni kaupunki paitsi uhkasi historiallista kaupunkia myös tarvitsi sitä itsemäärittelyynsä. Tässä artikkelissa tarkastellun valossa voidaan ajatusta jatkaa toteamalla historiallisen kaupungin ikään kuin kasvaneen esiin modernismin puristuksessa. Kaupunkien uudistamisen aiheuttama tuho suuntasi valokeilan kaupungin vanhoihin miljöihin ja antoi niiden suojelupyrkimyksille suorastaan pakottavan oikeutuksen ja motiivin. Suojelupyrkimykset puolestaan olivat käytännön heikkoudessaankin kompastuskivi äärimmäiselle funktionalismille, jota Laisaari Turussa edusti. Vanha koki jatkuvia tappioita, mutta myös haastoi suojelukysymyksissä uuden toistuvasti kutsumalla sitä neuvotteluun omasta arvostaan. Christopher Klemekin (2011) mukaan kaupunkien modernistinen, suunnittelulähtöinen ja suurisuuntainen uudistaminen ajautui kansainvälisesti ideologiseen kriisiin 1960-luvun puolivälissä. Kansalaiskritiikin ja poliittisen suunnanmuutoksen lisäksi yhtenä kritiikin lähteenä toimivat itse arkkitehdit ja suunnittelijat, jotka löysivät uudelleen vanhojen kaupunkien esteettiset ja sosiaaliset arvot (Klemek, 2011, s. 84–101). Samaan aikaan autokaukunkiutopiat vanhentuivat nopeasti, vaikka yhteiskunnan autoistuminen käytännössä jatkuikin. Suhteellisen lyhyessä ajassa modernistinen kaupun-

kisuunnittelu oli ehtinyt muuttaa kaupunkeja niin Suomessa kuin muuallakin perustavanlaatuisesti. Missään ei kuitenkaan kaikkea vanhaa ollut saatu purettua ja korvattua, joten tuloksena oli kompromissien kaupunki. Turussa tämä kompromissien kaupunki henkilöityi esimerkiksi Carl Jacob Gardbergiin, joka päätyi vanhan puolustajaksi kotikaupunkinsa kiihkeimmän uudistuksen kaudella ja oppi näkemään vanhat miljööt tuhon valossa.

Lopuksi

Gardbergin toiminnan tarkastelu rakennussuojelukysymyksessä on tapaus-tutkimus siitä, miten 50–70-luvuilla kaupunkisuunnittelu ja rakennetun ympäristön suojelu yhtäältä törmäsivät toisiinsa ja toisaalta vaikuttivat toisiinsa sekä ideoiden että materiaallisen todellisuuden tasolla. Se, miten vanhaa määriteltiin ja arvotettiin, muotoutui modernismin puristuksessa, käsitteellisesti ja konkreettisesti. Uhanalaiseksi joutuvaa vanhaa alettiin määrittellä laajemmin, ja sen arvo alkoi koostua yhä moninaisemmista tekijöistä. Samalla nousivat esiin miljööt rakennetun vanhan luontaisina ympäristöinä ja sen arvon kasvualustoina. Juuri nämä miljööt, näkymät ja kokonaisuudet olivat kaupungin kiihkeän uudistamisen takia joutumassa häviöön, ja hävitys nosti ne uudella tavalla keskustelun, kiistelyn ja vaalimisen kohteiksi. Se nosti ne myös konkreettisesti näkyviin, kuten voidaan havaita Gardbergin valokuvaustoiminnassa. Rakennuskannan dokumentoiminen oli aktiivista, konkreettista työskentelyä häviämässä olevan kanssa. Gardbergin kuvissa purku-uhan alaiset rakennukset esiintyivät jo varhain 1950-luvulla nimenomaan miljöinä ja miljöissään, tyypillisinä turkulaisina näkyminä ja rakennusten yhtenäisinä rivistöinä.

Modernistisen kaupunkisuunnittelun ehdottominta suuntausta edustanut funktionalistinen autokaupunkiajattelu ei halunnut antaa vanhan säästämiselle sijaa visioissaan, vaan leimasi suojelua ajaneet näkemykset sentimenttaalisuudeksi. Tätä suuntausta edustaneelle Turun asemakaava-arkkitehdille Olavi Laisaarelle vanhat rakennukset näyttäytyivät kuolleina kohtina elävässä kaupungissa. Ne edustivat vanhaa elämäntyyliä ja estetiikkaa, jolle ei ollut sijaa modernissa maailmassa. Kaikkea vanhaa ei ollut kuitenkaan käytännössä mahdollista purkaa, mikä johti jatkuvaan neuvotteluun vanhan arvosta ja säilyttämisen periaatteista. Vähäinkin määrä suunnitelmissa säästettävää vanhaa, Turussa esimerkiksi tuomiokirkko, antoi suojelupyrkimyksille voimaa säteillä miljööajatusta ympäristön vanhoihin ja monumentaalisiin, mutta myös nuorempiin ja arkisempiin rakennuksiin. Näin vastahankaisetkin kaupungin edustajat joutuivat ottamaan kantaa mahdollisuuksiin säilyttää vanhaa kaupungissa ja päätyivät arvioimaan sen arvoa julkisesti. Vaikka

vanha ja sen säilyttäminen olivat jatkuvasti alakynnessä, ne lopulta päihittivät funktionalismin ehdottomuuden pelkällä läsnäolollaan. Vanhat rakennukset ja miljööt kohtasivat monella tapaa tuhonsa Turun kaupungin uudistuksessa, mutta ne myös jatkoivat sitkeästi läsnäoloaan ja loivat kompromissien kaupungin, joka poikkesi modernististen visioiden kaupunkikuvasta.

Modernistisen kaupunkisuunnittelun huippukausi meni ohi suhteellisen nopeasti, ja 1970-luvulla puhalsivat jo uudet tuulet. Vanha alkoi saada vähitellen myös taloudellista arvoa ja arvostusta. Neuvottelu sen arvosta ei silti loppunut. Vaikka huimimmat autokaupunkivisiot vanhenivat nopeasti, kaupungit olivat nopean muutoksen jälkeen monella tapaa modernistisen ja funktionalistisen autokaupunkisuunnittelun leimaamia. Samat suunnittelun käytännöt myös jatkuivat esimerkiksi liikennesuunnittelussa, sementoituneina säädöksiin ja ohjeistuksiin. Näin modernistisen suunnittelun ja kaupungin käytännöt elävät yhä kaupungeissa, minkä vuoksi vanhan arvonnäkökulman jatkuu nykyäänkin suhteessa uuteen kaupunkiympäristöön ja suhteessa kaupungin toiminnalliseen määrittelyyn. Vanhan rakennuskannan merkitys kaupungeissa pitää neuvotella yhä uudelleen erilaisten, usein suurisuuntaisten rakennus- ja purkukäytöiden yhteydessä, jolloin vanhan merkitystä peilataan muihin kaupungin suunnittelun ja rakentamisen tavoitteisiin ja intresseihin. Usein neuvottelut muistuttavat varsin läheisesti tässä artikkelissa kuvattuja kamppailuita, ja neuvotteluissa nousevat toistuvasti esiin samat kysymykset säilyttämisen mahdollisuuksista ja vanhan arvosta kaupungissa.

Lähteet

Arkistomateriaali ja sanomalehdet

Garbergs släktarkiv (1947–1970) A1 Brev; A20–A22 Manuskript; A33–A34 Klipp. Åbo Akademis bibliotek, Handskriftssamlingar.

Turun museokeskus, valokuva-arkisto.

Gardberg, C. J. (1952a). Inventointikertomus: Kauppakatu 26–Kirkkokatu 21, Kajaani. Museovirasto, Rakennushistorian osasto.

Turun Sanomat (15.1.1957). Turun rakennusmuistojen pelastamiseksi erillinen siirtoalue paras ratkaisu. *Turun Sanomat*.

Åbo Underrättelser (29.1.1957). Nybyggarsamhället Åbo. *Åbo Underrättelser*.

Åbo Underrättelser (21.5.1967). Våra miljöproblem växer men de ansvariga slumrar. *Åbo Underrättelser*.

Painetut lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Drake, K. (1995). *Menneisyys, nykyisyys, tulevaisuus*. Turku: Turun maakuntamuseo.

Edgren, T. (2015). Gardberg, Carl Jacob. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Gardberg, C. J. (1993). Byggnadssydd i Åbo på 1950-talet. Teoksessa M. Kairamo, M. Mattinen & S. Joutsalmi (toim.), *Rakennettu aika. ICOMOSin Suomen osasto 25 vuotta*. Helsinki: ICOMOS, Suomen osasto.

- Gardberg, C. J.** (1980). Skyddet av den bebyggda miljön. Teoksessa K. Mikkola (toim.), *Genius loci. Otto-I. Meurmanin 90-vuotisjuhlakirja 4.6.1980*. Helsinki: Rakennuskirja Oy.
- Gardberg, C. J.** (1977). Rakennetun miljön suojelu. *Suomen Turku, 1977(4)*, 11–13.
- Gardberg, C. J.** (1964). Kaupunkien vanha rakennuskulttuuri. Teoksessa A. Heimala (toim.), *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu*. Helsinki: WSOY.
- Gardberg, C. J.** (1952b) *Den nyantika stadsbyggnadskonsten i Åbo*. Åbo: Historiska Samfundet i Åbo.
- Hankonen, J.** (1994). *Lähiöt ja tehokkuuden yhteiskunta. Suunnittelujärjestelmän läpimurto suomalaisten asuntoalueiden rakentumisessa 1960-luvulla*. Tampere: Gaudeamus.
- Ijäs, M.** (2016). Valokuvakokoelma Turun kaupungin historiallisessa museossa. Teoksessa *Kuvalähde. Valokuvia Turun museokeskuksen kokoelmasta*. Turku: Turun museokeskus.
- Karlström, A.** (2014). Urban Heritage. Teoksessa *Encyclopedia of Global Archaeology*. New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_1137
- Museovirasto** (2018) Kaupunkisuunnittelun uranuurtajia, opettajia ja vaikuttajia 1900-luvun jälkipuolelta. *Rakennettu hyvinvointi* -hanke. https://www.museovirasto.fi/uploads/Kulttuuriymparisto/Kaupungistuminen_kasvun_kaavoitus_ja_asumisen_alueet/Kaupunkisuunnittelun_uranuurtajia_opettajia_ja_vaikuttajia.pdf
- Kivilaakso, A.** (2017). *Suojelevat sanat. Puu-Käpylän kaavoituskista esimerkkinä vaikuttavasta kulttuuriympäristön asiantuntijaviestinnästä*. Turku: Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6789-6>
- Klemek, C.** (2011). *The Transatlantic Collapse of Urban Renewal. Postwar Urbanism from New York to Berlin*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Laakso, V.** (1980). *Turun kaupungin historia 1918–1970*. Turku: Turun Sanomat.
- Laaksonen, M.** (2021). *Carenia & Linnankatu 8 Housing. Finnish Architecture Navigator*. <https://finnisharchitecture.fi/carenia-linnankatu-8-housing/>
- Lahtinen, R.** (2007). *Puoli vuosisataa kotiseudun hyväksi. Turkuseura – Åbosamfundet 1957–2007*. Turku: Turkuseura.
- Lahtinen, R.** (2013). *Turun puretut talot*. Turku: Sammakko, 5 p.
- Lahtinen, R.** (2017). *Maaherran makasiini*. Turku: Turun yliopistosäätiö.
- Laisaari, O.** (1952). *Turun yleiskaava ja kaupungin kehittämissuunnitelma*. Turku: Turun kaupunki.
- Laisaari, O.** (1962). *Tehokas kaupunki – The Smooth-Running Town*. Turku: Turun kansallinen kirjakauppa.
- Meurman, O.-I.** (1964). Johdannoksi. Teoksessa A. Heimala (toim.), *Rakennusmuistomerkkimme ja niiden suojelu*. Helsinki: WSOY.
- Modeen, T.** (1971). *Det rättsliga skyddet av historiskt och arkitektoniskt värdefulla miljöer och byggnader i Finland: Skyddet av bebyggelse i städerna*. Föredrag hållet vid Henrik Gabriel Porthan-institutets symposium "Tradition och förändring inom stadsmiljön" i Åbo den 24–25 oktober 1970. Turku: Henrik Gabriel Porthan -instituutti.
- Niskanen, R.** (2010). *Ja Jumala loi kaupungin: Kaavoittaja Olavi Laisaari ja modernismin opit*. Helsinki: Museovirasto.
- Pettersson, L.** (1993). Rakennusmuistomerkkien säilyttämisestä. Teoksessa M. Kairamo, M. Mattinen & S. Joutsalmi (toim.), *Rakennettu aika. ICOMOSin Suomen osasto 25 vuotta*. Helsinki: ICOMOS, Suomen osasto.
- Scott, J. C.** (2005). *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Suhonen, P.** (1980). "Jalontava kauneus" – Muuan linja Otto-I. Meurmanin kirjoituksissa. Teoksessa K. Mikkola (toim.), *Genius loci. Otto-I. Meurmanin 90-vuotisjuhlakirja 4.6.1980*. Helsinki: Rakennuskirja Oy.
- Tuomi, T.** (2005). *Kaupunkikuvan muutokset. Suomalaisten kaupunkikeskustojen suunnittelun tavoitteiden ja todellisuuden kohtaamisesta toisen maailmansodan lopusta 1960-luvun puoliväliin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vahtikari, T.** (2013). *Merkityksin rakennettu Vanha Rauma. Suomalaisen historiallisen kaupungin varhainen määrittely valintoina ja vuoropuheluna 1900–1970*. Teoksessa K. Lento & P. Olsson (toim.), *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.